

ASWOENSDAG en de VEERTIGDAGENTIJD

Er zijn weinig directe visuele verbindingen in onze monumentale kerken met de voorbereidingstijd op het feest van Pasen. Noch Aswoensdag, noch Quadragesima, het 'veertigdaagse tijdperk' komen in de beeldvorming voor. Wel zijn er tal van voorstellingen die verwijzen naar zondigheid, berouw, inkeer, de eindigheid van de mens, enz.

Iets totaal anders zien we wanneer we de laatste twee weken van de veertigdagentijd, van palmenzondag tot paaszaterdag, overschouwen. In alle kunstperioden zijn Palmenzondag, Witte Donderdag en Goede Vrijdag overvloedig in beeld gebracht.

Maar laten we ons even beperken tot Aswoensdag en de veertigdagentijd, Quadragesima.

Aswoensdag

Wat vooraf gaat: carnaval

De oorsprong van het woord carnaval gaat terug tot de Latijnse woorden 'carne levare' wat letterlijk betekent: 'het vlees wegnemen'. Dit verwijst direct naar de vleesloze dagen die in de vastentijd in het verschiet liggen.

Het gebruik van de asbestrooiing

- In de Middeleeuwen werd op deze dag een indrukwekkende plechtigheid gehouden waarop degenen die openbare boete moesten doen met as werden bestrooid. Ze moesten nadien de kerk verlaten, mochten er niet terugkeren vóór Witte Donderdag en droegen een lang ruw boetekleed. Zij zaten dus letterlijk in 'zak en as'.
- Het gebruik van de bestrooiing met as werd veralgemeend tot alle gelovigen. In 1091 legde Paus Urbanus II het op als plicht voor alle geestelijken en leken. De as werd blootsvoets ontvangen. Ook de Paus ontdeed zich van zijn schoenen.

De asoplegging (het askruisje op het voorhoofd) en de bijbel

- De **asoplegging** herinnert aan onze vergankelijkheid, aan onze zondigheid. 'Gedenk, o mens, dat gij stof zijt, en tot stof zult wederkeren'. Dit citaat staat reeds vooraan in het Oude Testament (Gen. 3, 19). Maar ook verder komt 'stof en as' voor als symbool voor berouw of rouw.
- **Het meest bekende verhaal is zeker dit van Job** (Job 2: 8). Zijn wedervaren vindt je uitgebeeld in de Sint-Jacobskerk op een **16de-eeuwse muurschildering** en op het **altaar van de speellieden**. De **H. Man Job** werd de patroon van de muzikanten dank zij de teksten uit het Boek Job:
  - o *"Zij zingen bij pauken en citer, vermaken zich bij de tonen van de fluit" (Job 21, 12)*
  - o *"Mijn lier is voor rouwklacht gestemd, mijn schalmei voor gewezen" (Job 30,31)*
  - o *"Geen harp en fluit meer, alleen nog ach en wee" (Job 30,31)*

Het liturgisch jaar. Aswoensdag en de veertigdagentijd.

Toerismepastoraal Antwerpen vzw
info@topa.be
www.topa.be

Job is "gezeten in as en vuil" (stof en as) (2,8b). Naar joods gebruik strooide Job as en stof op zijn hoofd en zette zich in het stof neer. Maar omdat "as" verkeerd vertaald werd als mest zit Job in de Christelijke beeldvorming op een mesthoop.

- Maar ook in andere boeken komt dit voor o.m. waar Tamar, die eerst door haar broer Ammon verkracht wordt, daarna diens huis uit gezet wordt. 'Toen strooide Tamar as op haar hoofd'. (2Sam. 13: 11-19)

De aswijding en de mis van Aswoensdag

- De as wordt gewonnen uit verbrande palmtakken die het jaar voordien met Palmzondag gewijd werden.
- De eerste lezing komt van de profeet Joël, (2, 12-19) die zijn volk dringend aanmaant zich tot God te bekeren en streng te vasten, maar hij ziet ook een toekomst waarin God zijn volk met overvloed zal zegenen.
- In het evangelie van die dag zegt Matteus (6, 16-21) '*Als gij vast zet dan geen somber gezicht zoals de schijnheiligen doen*', maar vast '*voor uw Vader, die in het verborgene is*'

Aswoensdag komt ook voor in de weerspreuken

- Schijnt op Aswoensdag de zon, dan wordt het een goed appeljaar.
- Het weer van Aswoensdag, houdt men de gehele vasten.
- De vastentijd zonder regen, verkondigt een jaar met veel zegen.

Volksgewoonten op Aswoensdag:

- In Antwerpen wordt op Aswoensdag de traditionele pruimentaart gegeten.
- In de Nederlandse streken waar carnaval gevierd wordt eet men haring, het zgn. 'haring happen'.

Kunstvoorwerpen en relictten in de Antwerpse monumentale kerken

(enkele voorbeelden)

In onze kerken zijn wel bijzonder veel kunstwerken en relictten die naar de eindigheid van de mens, het overdenken van zijn stoffelijkheid en zijn zondigheid verwijzen:

de graven, de epitafen, de biechtstoelen, de scènes met het laatste oordeel.

De Kathedraal

Het epitaaf van de families Keurlinckx en Van Delft, Peter Scheemaeckers de Oude, 1688

Zie uitgebreide bespreking in de syllabus van de kathedraal.

Het epitaaf van Ambrosius Capello, Hendrik Frans Verbrugghen, 1676

Het epitaaftriptiek van Jan Moretus en Martina Plantijn, De verrijzenis van Christus, P.P. Rubens, 1611

Het epitaaftriptiek van Jan Michiels en Maria Maes, Christus op het stro, Peter Paul Rubens, 1618

Zie uitgebreide bespreking in de tentoonstellingscatalogoog van de 'Reünie'

Grafstenen: de grafsteen van Quinten Metsys, aan de westgevel van de kathedraal (foto links) en de grafstenen in de kerk (foto rechts).

Het Laatste Oordeel, De Boeck en Van Wint, 1890-1907. Memento mori, met de mijmerende monnik (westportaal).

Het Laatste Oordeel, altaartriptiek van de aalmoezeniers, Barend van Orley, 1525

Op het einde der tijden zal Michaël vanuit zijn hemelse positie (linkse foto) met het zwaard de goeden van de slechten scheiden. In de weegschaal maken de goeden, aan Christus' rechterkant, toch het verschil.

Het liturgisch jaar. Aswoensdag en de veertigdagentijd.

Toerismepastoraal Antwerpen vzw
info@topa.be
www.topa.be

Op het aardse vlak (foto rechts) zijn de broeders Alexianen bezig met hun dagelijkse taak, het begraven van de doden, een permanente confrontatie met de vergankelijkheid in de toepassing van het zevende werk van barmhartigheid.

Dit 7de werk van Barmhartigheid komt overigens niet voor in het Nieuwe Testament. Het werd door Paus Innocentius III (1198-1216) toegevoegd in 1206. Het verwijst o.m. naar het Oude Testament: Cf. het boek Tobit (1, 27) *..als ik het lijk van een volksgenoot buiten de muren van Ninive zag liggen, dan begroef ik het*. De toevoeging heeft natuurlijk veel te maken met de vele doden n.a.v. pestepidemieën en de kerkelijke opdracht om de doden waardig te begraven.

De biechtstoelen (noordzijbeuk): elk van de 6 biechtstoelen biedt een inzicht in zondigheid, biecht en vergeving met de symbolische uitbeeldingen van o.m. de bewening van het kwaad, de boetvaardigheid, de bedachtzaamheid, de sterkte. (zie de uitgebreide verklaring in de syllabus)

De Sint-Jacobskerk

Tussen de zeer talrijke epitafen van welgestelde burgers, kunstenaars en geestelijken die deze kerk rijk is valt toch één monument bijzonder op:

Het epitaaf voor de Markies van Velasco, Don Francesco Marcos del Pico, Peter Scheemaekers de Oude, 1698, marmer (kapel van de H.-Gertrudis)

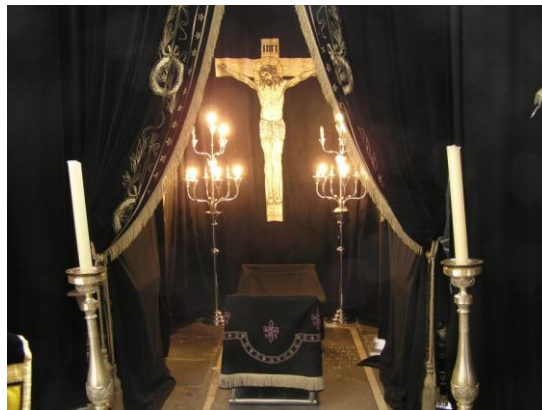
- Het monument is afkomstig uit de Sint-Filippuskerk van het verdwenen Zuidkasteel.
- De hele voorstelling lijkt een gevecht met de Tijd (Chronos) weer te geven: de Markies doet een afwijzende beweging om de Tijd af te weren, maar hij wordt door de Tijd gevelde; deze steekt zijn attriboot, de zandloper, in de lucht. De Tijd lijkt te zeggen: uw tijd is gekomen, noch uw faam als krijgshaftig veldheer, noch uw wapenuitrusting, de lans, de pieken, de kanonnen, de krijgstrommen vermogen iets tegen mijn metgezel, de Dood.

- De dood wordt voorgesteld door grijnzende skeletten met klapperende tanden, in lijkkleed; ze dragen een dikke geplooidde stof waarmee ze de overledene gaan bedekken; één heeft een ontvleesde schouder; ze voeren een knekeldans uit; de zandloper telt de resterende tijd.

De Sint-Andrieskerk: de begrafeniskapel

5

De Sint-Carolus Borromeuskerk: de biechtstoelen

Foto links

- de matigheid (rechts) is geoefend in het vasten, zij houdt de teugels vast in handen en ook een paardengebit om de driften in te tomen
- de vasten en de zuivering (links) houdt een kruik water in de hand (soberheid, morele zuivering) en draagt een vis (matigheid)

Foto rechts

- de boetvaardigheid (links) geselt zich en huilt om haar zonden
- het gebed (rechts) leest psalm 6 (v.2-3a) (de tekst is fijn uitgewerkt in het houtsnijwerk): *'Heer, straf mij niet, al bent U vol woede; sla mij niet, al bent U vertoornd; Heer wees mij genadig'*

Quadragesima

Letterlijk: veertigdaags tijdperk. Naar de geest: veertigdaags boetetijdperk

Rome in de eerste eeuwen en Vlaanderen vandaag:

In Rome werden in deze veertigdagenperiode dagelijks processies gehouden, telkens naar een andere kerk, voor iedere dag een aparte 'statie'.

Op Aswoensdag, de eerste dag van de Veertigdagenperiode, was het de statie in de Sint-Sabinakerk die dit voorrecht genoot als eerstgewijde parochiekerk van Rome (440, Paus Xystus III).

Op de 1ste zondag van Quadragesima, was de Statie in St-Jan van Lateranen, de 'moederkerk' van Rome aan de beurt.

Vandaag komt de 1ste lezing uit het Genesisverhaal (2:7-9; 3:1-7): de zondeval. Maar daaraan wordt een 2de toegevoegd (Rom. 5:12-19) waarin Paulus de nadruk legt op de volledige kwijschelding van de zonden en de overvloed van Gods genade. Het evangelie verhaalt de bekoring van Jezus door de duivel in de woestijn (Mt. 4:1-11), en Zijn veertigdaagse vasten als toonbeeld voor allen.

De 2de zondag van Quadragesima werd in Rome gevierd in de kerk van Sint-Maria "in Dominica".

In de 1ste lezing (Gen. 12:1-4a) ligt vandaag de nadruk op Gods belofte aan Abraham 'Ik zal een groot volk van u maken'. In de tweede lezing wordt ieder aangespoord in Jezus de bron van alle genade te zien. Matteus (17:1-9) verhaalt dan weer de gedaanteverwisseling van Jezus op de berg Tabor. Christus toont zich in verheerlijkte gedaante (cf. verrijzenis) om zijn leerlingen te sterken in het lijden dat hem en hen te wachten staat. Petrus wil wel het verzaligde moment in stand houden: 'laat ons hier drie tenten bouwen, een voor U, een voor Mozes en een voor Elia'.

Voor de viering van de 3de zondag van Quadragesima werd in Rome de statie van Sint-Laurentius buiten de muren aangedaan.

Het liturgisch jaar. Aswoensdag en de veertigdagentijd.

Toerismepastoraal Antwerpen vzw
info@topa.be
www.topa.be

Vandaag verhaalt de 1ste lezing de beproevingen van de Joden in de woestijn (Ex. 17:3-7), maar Paulus wijst er in de 2de lezing (Rom. 5:1-2;5-8) op dat beproevingen leiden tot volharding, en volharding tot *beproeft* deugd en die weer tot hoop, hoop die niet zal teleurgesteld worden dank zij Gods liefde.

In het verhaal van de Samaritaanse vrouw (Joh. 4:5-42) wier geloof groeit tijdens haar gesprek met Jezus, maakt Hij zich kenbaar als de Messias en het 'levend water'.

De 4de zondag van Quadragesima werd in Rome gevierd in de kerk van het H.-Kruis van Jeruzalem.

De teksten uit de mis van die dag verwijzen alle naar de verbondenheid met de Heer in het Oude Testament (1Sam:16) 'de Heer kijkt naar het hart' en bij Paulus (Ef. 5:8-14) 'Leef als kinderen van het Licht'. Het licht dat straalt voor hen die willen zien en geloven (evangelie Joh. 9:1-41)

Op de 5de zondag van de Veertigdagentijd zegt de Heer duidelijk dat hij zijn belofte zal houden:

'ik schenk u mijn geest, zodat u weer leeft' (1ste lezing, Ez. 37:12-14). Ook Paulus verwijst naar de opstanding van de doden (2de lezing, Rom. 8:8-11). Het evangelie (Joh. 11:1-45) geeft ons het bekende verhaal van Lazarus: dank zij het geloof leven we.

De veertigdagentijd: waar komt dit vandaan?

Wanneer het getal 40 in de bijbel voorkomt gaat het haast nooit om het natuurlijke getal, de reële betekenis, maar om een symbolische duiding. De periode wordt vaak in dagen of in jaren uitgedrukt. Veertig dagen betekent dan zoveel als een langere maar onbepaalde tijd. 40 jaar staat voor de tijd van een mensenleven. Het getal 40 staat wel steeds in verband met een tijd van beproeving, van bezinning en boete en van voorbereiding op een nieuwe tijd.

7

Er zijn talloze voorbeelden in de bijbel. Denk maar aan:

- Na 40 dagen vasten in de woestijn wordt Jezus beproefd door de duivel (Mat. 4: 2)
- Jezus verschijnt aan zijn leerlingen in de loop van de 40 dagen tussen Zijn verrijzenis en Zijn hemelvaart. (Hand. 1: 3)
- De zondvloed duurde 40 dagen en 40 nachten (Gen. 6 tot 9)
- De joden trokken veertig jaar door de woestijn op weg naar het beloofde land (Num. 14)
- De koningen Saul (1Sam 10:24, Hand. 13:21), David (2 Sam. 2:5:3-7) en Salomo (1Kon. 1:39, 2:12, 11:42,43) regeerden elk 40 jaar.
- Goliath daagt de joden 40 dagen uit; de veertigste dag doodt David hem (1 Sam:17)
- Het leven van Mozes is verdeeld in 3 periodes van 40 jaar: 40 jaar als Egyptische prins aan het hof van Farao, 40 jaar als Midianitische herder en 40 jaar als leider van het Joodse volk in de woestijn (Ex. 2:11-22; Hand. 7) Mozes blijft eerst 40 dagen op de berg Sanai waar hij de wet der 10 geboden van Jahwe ontvangt; daarna verblijft hij nog 2 keer 40 dagen in onderwerping aan Jahwe op de berg zonder eten of drinken (Deut. 9)
- Mozes zendt mannen uit om Kanaän te verkennen tijdens hun tocht naar het beloofde land. Zij blijven 40 dagen onderweg. (Num. 13 en 14)
- De profeet Elia is 40 dagen onderweg naar de berg Horeb waar hij met God in discussie treedt en de opdracht krijgt zijn opvolger, Elisa, te zalven. (1 Kon. 19)

- Jona geeft op bevel van God de stad Nineve 40 dagen tijd om boete te doen, zoniet zal God de stad vernietigen; de stad bekeert zich en God vergeeft hen. (Jona 3)
- Jozef, de onderkoning van Egypte, laat zijn vader, Israël, balsemen na zijn dood. Dit neemt 40 dagen in beslag. (Gen. 50: 1-3)

In veel van deze verhalen gaat het steeds om de wisselwerking tussen menselijke zwakheid en goddelijke kracht, zonde en vergeving, strijd en overwinning.

Soms slaat 40 ook wel op een concrete periode zoals bij Joodse gebruiken. Denk maar aan de rituele zuivering van de moeder na de bevalling: 40 dagen bij de geboorte van een jongen, tweemaal 40 dagen bij de geboorte van een meisje. Na 40 resp. 80 dagen werd het kind ook in de tempel opgedragen.

Wanneer werd de veertigdagentijd officiële vastgelegd?

- Reeds in de 2de eeuw zouden de christenen gevast hebben ter voorbereiding van het Paasfeest. Eerst enkel de 3 dagen vóór Pasen, nadien uitgebreid tot de Goede Week.
- Pas in de 3de eeuw werd een doorlopende 40-dagen vasten gehouden naar analogie met de tijd die Christus in de woestijn doorbracht.
- Paus Gregorius de Grote (590-604) bepaalde dat de 'Veertigdagentijd' 46 dagen vóór Pasen zou beginnen, nl. op de huidige Aswoensdag. Na aftrek van de zondagen waarop niet gevast wordt, blijft 40 dagen.

Tekst en foto's: Jan Vanes